

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ПІДТРИМКА ІНОЗЕМНИМИ СТРУКТУРНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ УКРАЇНИ ЩОДО АНЕКСІЇ КРИМУ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЄС ТА США)

INTERNATIONAL LEGAL SUPPORT BY FOREIGN STRUCTURAL ORGANIZATIONS OF UKRAINE REGARDING THE ANNEXATION OF CRIMEA (EXAMPLE OF EU COUNTRIES AND USA)

Гарбазей Д.О., к.ю.н.,

доцент кафедри історії та права

Черкаський державний технологічний університет

За сучасних умов боротьби України з країною-агресором за власну незалежність та територіальну цілісність актуальності набуває проблема деокупації та реінтеграції Криму.

В статті автор акцентує увагу на тому, що інтенсивні трансформаційні процеси, що відбуваються наразі в сучасному світі змінюють важелі впливу в частині контролю над глобалізаційними процесами. Усвідомлення міжнародною спільнотою, що росія є не просто спонсором тероризму, а державою-терористом, дії якої призвели до глибоких політичних змін між країнами не лише Європи, а й всього Світу стало поштовхом по відпрацюванню стратегії деокупації Кримського півострова на міжнародній арені.

Автор зазначає, що насильницьке захоплення території Кримського півострова збройними силами російської федерації, під безпосереднім керівництвом політичної влади країни-агресора, відбувалося з грубими порушеннями як українського, так і міжнародного права з багаточисельними посяганнями на права та свободи людини, в суспільстві прийнято вважати окупацією та анексією Криму.

Анексія російською федерацією, яка була вчинена із застосуванням військової сили, є окремим видом міжнародної злочинної агресії, а в Криму російська федерація застосовувала силу, відбираючи в Україні контроль над півостровом. До сьогоднішнього часу відсутній міжнародний документ, що конкретно визначає покарання за незаконну анексію та детально описує таке міжнародне правопорушення. Однак міжнародні інституції висловлюють думку, що вчинений росією злочин анексії не змінює суверенітету щодо анексованої території.

Незважаючи на обмежений вплив міжнародних організацій на ситуацію в Криму, світова спільнота висловлює засудження незаконної окупації. Анексія рф Кримського півострова стала важким викликом для світового співтовариства в цілому, проте найбільше це стосується найвпливовішої організації у сфері безпеки – НАТО.

Ключові слова: анексія, окупація, міжнародна спільнота, дипломатія, міжнародний документ, права людини, конвенція, рішення, територія.

In the current conditions of Ukraine's struggle with the aggressor country for its own independence and territorial integrity, the problem of de-occupation and reintegration of Crimea becomes relevant.

In the article, the author emphasizes that the intensive transformation processes currently taking place in the modern world are changing the levers of influence in terms of control over globalization processes. The awareness by the international community that Russia is not just a sponsor of terrorism, but a terrorist state, whose actions have led to profound political changes between countries not only in Europe, but also throughout the world, became an impetus for developing a strategy for the de-occupation of the Crimean peninsula in the international arena.

The author notes that the forcible seizure of the territory of the Crimean peninsula by the armed forces of the Russian Federation, under the direct leadership of the political authorities of the aggressor country, took place with gross violations of both Ukrainian and international law with numerous encroachments on human rights and freedoms, which is generally considered in society to be the occupation and annexation of Crimea.

The annexation by the Russian Federation, which was carried out with the use of military force, is a separate type of international criminal aggression, and in Crimea the Russian Federation used force, taking away control over the peninsula from Ukraine. To date, there is no international document that specifically defines the punishment for illegal annexation and describes in detail such an international offense. However, international institutions express the opinion that the crime of annexation committed by Russia does not change sovereignty over the annexed territory. Despite the limited influence of international organizations on the situation in Crimea, the world community expresses its condemnation of the illegal occupation. The annexation of the Crimean peninsula by the Russian Federation has become a difficult challenge for the world community as a whole, but this concerns the most influential organization in the security sphere – NATO.

Key words: annexation, occupation, international community, diplomacy, international document, human rights, convention, decision, territory.

Постановка проблеми. В сучасних умовах політико-правового устрою будь-яке порушення норм міжнародного права має викликати реакцію міжнародного співтовариства. Такі інциденти не лише пов'язані з політичним резонансом, але й спричиняють мобілізацію світових політичних сил для вирішення проблеми.

Аналіз наукових досліджень. Дослідження проблеми окупації та анексії Криму на міжнародному рівні займалися наступні українські вчені та дослідники (юристи, історики, політологи, журналісти): С. Груздев, М. Глуховський, О. Гуліма, Д. Лакішник, С. Мокрушин, Т. Сидорчук, В. Смолій, С. Толстов, Н. Шевченко. Проте проблема міжнародно-правового визнання анексії Криму залишається актуальною і наразі.

Мета статті полягає в дослідженні проблеми визнання міжнародними структурними організаціями окупації та анексії частини української території (Кримського півострова).

Виклад основного матеріалу. Порушення територіальної цілісності України, що виникло внаслідок окупації та незаконної анексії Криму, а також військових дій на сході країни, розглядається нашою державою як безпосередня загроза та основний зовнішній виклик національній безпеці. Подолання цієї проблеми визначено як пріоритетне завдання української зовнішньої політики. У вирішенні цього питання українське керівництво та дипломатія приділяють особливу увагу процесу консолідації зусиль світової спільноти в протидії анексії Криму, в рамках міжнародних безпекових організацій і форумів, через співпрацю з союзниками України, зокрема США, ЄС та НАТО, а також ООН [1].

Після вторгнення військ рф на територію Криму, багато держав та організацій висловили свою позицію стосовно російської агресії. Реакція міжнародної спільноти на цю подію була комплексною та включала декілька аспектів. Вже з перших днів агресії російської федерації

проти України міжнародна спільнота чітко висловила свою неприйнятність таких дій. Авторитетні міжнародні організації та впливові країни осудили проведення нелегітимного «референдуму» в Криму, не визнали його результатів та підтримали територіальну цілісність України.

США відреагували рішуче на анексію півострова. Колишній держсекретар США Джон Керрі заявив, що військова операція росії на території України призведе до загострення напруженості в регіоні та серйозного погіршення американо-російських відносин. «Якщо Росія не здійснить конкретні заходи з деескалації напруженості, це глибоко вплине на американо-російські відносини та міжнародне становище росії», – зазначено в офіційній заяві дипломата [2].

В березні 2014 року офіційні позиції глав держав ЄС та представників урядів та міжнародних організацій були наступні:

– Європейський комісар з питань розширення та Європейської політики сусідства Штефан Фюле закликав зберегти статус Ялти як території для зустрічей представників країн світу в Україні. «Під час Європейської стратегії Yes в Ялті на Криму ми обговорювали об'єднану Європу. Збережіть Ялту як місце для зустрічей Сходу і Заходу в неподільній Україні», – відзначив він [3].

– Президент Литви Даля Грібаускайте висловила позицію, що Литва не визнає приєднання росією анексованих територій і вказала на грубий акт агресії, здійснений рф. Вона підкреслила, що через анексію Криму та ситуацію на сході України світ перебуває в непокої. Грібаускайте визначила росію як країну-агресора та висловила обурення тим, що росія, яка є постійним членом Ради Безпеки ООН, вчинила агресивні дії. Вона також відзначила, що події в Україні свідчать про послаблення міжнародної системи безпеки через позицію росії [3].

– Верховний представник ЄС Кетрін Ештон висловила офіційну позицію Європейського союзу, вказавши, що анексія Криму є грубим порушенням норм міжнародного права. Вона закликала до мирного вирішення політичної кризи та поваги принципів і зобов'язань міжнародного законодавства. ЄС також висловив заклик до росії щодо негайного відведення військ на місця постійної дислокації. Кетрін Ештон також зазначила, що ЄС підтримує проведення консультацій із всіма учасниками-підписантами Будапештського меморандуму та готовий до конструктивного діалогу для мирного вирішення ситуації. ЄС також висловив підтримку міжнародним зусиллям та співпраці з ООН, ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями [4].

Дипломатична підтримка України виявилася найбільш вагомою та результативною, особливо в співпраці з НАТО. Зокрема, 2 березня 2014 року Північноатлантична Рада засудила дії росії в Криму, визнавши їх порушенням міжнародних правових норм, таких як Будапештський меморандум та українсько-російський Договір про дружбу та співпрацю. Під час саміту НАТО у липні 2018 року в Брюсселі була представлена докладна доповідь Північноатлантичного Альянсу щодо анексії Криму, враховуючи досвід та уроки від лютого 2014 року. На його основі була прийнята декларація, в якій однозначно засуджується порушення прав людини та дискримінаційна політика російської влади в Криму. Декларація вимагає негайного звільнення всіх українських громадян, які перебувають під утиском в Криму та росії, і наголошує на незмінній підтримці територіальної цілісності та суверенітету України. Також виокремлюється загроза регіональній безпеці внаслідок російської мілітаризації Криму.

Для зміцнення національної безпеки України, зокрема в справі мобілізації протидії світові спільноті анексії Криму, визначальне значення має позиція США, як найвпливовішого союзника України. Обрання президентом Д. Трампа, навіть при очікуваннях рф, сприяло посиленню опору головних міжнародних безпекових структур

і окремих країн щодо анексії Криму. Зустріч президентів США та росії в Гельсінкі 16 липня 2018 року викликала серйозне занепокоєння світової спільноти стосовно неясної безпекової позиції Д. Трампа. Тим не менше, рішучість Конгресу, зокрема Сенату США, впливових конгресменів, американських спецслужб та організацій призвела до появи надважливого документу – «Кримської декларації» від 25 липня 2018 року. У цьому документі визначені основні принципи довгострокової стратегії США стосовно анексії Криму, з урахуванням накопиченого дипломатичного досвіду [1].

У «Кримській декларації» наголошується, що спроба анексії Криму з боку росії становить загрозу основному принципу, згідно з яким жодна країна не повинна змінювати кордони іншої країни силовим шляхом. У документі зауважується, що сама рф погодилася з цим принципом, який визначений Статутом ООН та закріплений у Гельсінських угодах 1975 року. Згідно з «балтійським прецедентом» в історії американської дипломатії, коли США не визнали окупації балтійських країн Радянським Союзом (що було офіційно оформлено Декларацією Веллса у 1940 році), можна зробити висновок, що США розглядають довгострокову перспективу перебування Криму в складі рф, аналогічно до країн Балтії, доки не відбудеться кардинальна зміна ситуації в росії або навколо неї. Незаконна анексія РФ Криму та конфлікт на Донбасі призвели до руйнування основ європейської системи безпеки і підкреслили непрацездатність існуючих міжнародних безпекових механізмів, які виявилися застарілими і неадаптованими до сучасних викликів і загроз. Розробка нових методів вирішення світових криз, зокрема на сході України, може практично унеможливити виникнення подібних конфліктів у майбутньому.

Важливою подією для привернення уваги міжнародної спільноти до проблеми Криму була українська дипломатична ініціатива «Кримська платформа». Ціллю платформи є підвищення ефективності міжнародного реагування на окупацію Криму. Її мета полягає у відповіді на зростаючі безпекові загрози, посилення міжнародного тиску на Кремль, запобіганню подальшим порушенням прав людини та захисту жертв окупаційного режиму. Головна ціль – в досягненні деокупації Криму та його мирного повернення Україні [6].

Західні країни виражають свою політичну підтримку Україні та її бажання проводити реформи. Навіть при тисках російської федерації, Угоду про Асоціацію між Україною та ЄС було підписано в Брюсселі 21 березня 2014 року та 27 червня 2014 року, а набула вона чинності з 1 вересня 2017 року. Україна отримала фінансову, технічну та консультативну допомогу від європейських інституцій та ряду західних країн. Наприклад, Велика Британія допомагає Україні в реалізації військових реформ та у вдосконаленні системи стратегічних комунікацій, інші країни сприяють розвитку демократії, встановленню верховенства права, відновленню зруйнованої інфраструктури та розв'язанню проблем ВПО. Деякі європейські країни та США також надали Україні нелетальну військову допомогу, а згодом США вирішили надати й летальні засоби з метою стримування агресора та ефективної відсічі його агресивним діям, якщо це буде необхідно.

Після анексії російською федерацією Криму в березні 2014 року сформувався неофіційне об'єднання, яке виступає за підтримку незалежності та територіальної цілісності України у світі. Це об'єднання включає окремі країни (понад 30), міжнародні організації (Amnesty International, Human Rights Watch, Святий Престол), військово-політичні союзи (НАТО, ЄС, Вишеградська група, ГУАМ, ПАРЄ, ОБСЄ та Рада Європи, крім рф та деяких країн СНД), багато країн-членів ООН, фінансово-економічні блоки (Велика сімка, Велика двадцятка, за винятком рф, МВФ, ЄБРР, Світовий банк).

Допомога Україні від окремих держав, зокрема США, є значущою, та проявляється в різних аспектах, таких як економічна, військова та політична. Велика Британія та Канада також надає стійку допомогу протягом всього періоду російської агресії на сході України. Деякі з найактивніших учасників надання міжнародної підтримки Україні включають країни Балтії, чії кордони безпосередньо межують з кордонами держави-агресора, а також країни Скандинавії [1].

Після зміни влади в лютому 2014 року та анексії Криму, роль Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) стала істотною у зменшенні напруженості в відносинах між Україною та росією та сприянні мирному врегулюванню конфлікту на Сході України. Після невідомого Українською владою референдуму в Криму щодо відокремлення від України, 16 березня 2014 року уряд звернувся до ОБСЄ із проханням терміново вислати моніторингову місію для відстеження фактів агресії та незаконного зовнішнього втручання. 21 березня 2014 року Постійна Рада ОБСЄ, відповідно до запиту українського уряду, ухвалила рішення про створення Спеціальної моніторингової місії (СММ) в Україні, мандат якої розповсюджується на всю територію держави. Місія взаємодіє з урядовими структурами, представниками громадянського суспільства, представниками різних етнічних та релігійних груп, а також місцевими громадами з метою сприяння діалогу та зменшення напруження в Україні. У травні 2014 року глава ОБСЄ, Дідьє Буркхальтер, відповідно до прохання президента України Петра Порошенка, призначив швейцарського дипломата, посла Жозера Тальявіні, представником керівництва ОБСЄ в Тристоронній контактній групі, створеній за участю ОБСЄ, України та росії [7].

Загалом вирішення кризи в Україні стало пріоритетом для ОБСЄ з лютого 2014 року, і протягом цього періоду організації вдалося прийняти ряд документів, спрямованих на регулювання ситуації на сході країни. Серед них Рішення Постійної ради ОБСЄ від 21 березня 2014 року «Щодо розгортання Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні», Декларація Постійної ради ОБСЄ від 20 січня 2015 року і Декларація на підтримку Спеціальної Моніторингової Місії ОБСЄ в Україні у зв'язку із трагічним інцидентом 23 квітня 2017 року [1].

У березні 2014 року в Україні була запущена Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ (СММ), обов'язки якої регулярно продовжуються щорічно. У вересні 2016 року СММ розробила оновлену концепцію моніторингу на українсько-російському державному кордоні. Проте реалізація цієї концепції стикалася з труднощами через блокування бойовиками доступу місії до окупованих територій та неконтрольованої частини кордону, що ускладнювало виконання СММ завдань, визначених її мандатом.

Починаючи з подій, які відбулись в Україні у 2014 році, зріс рівень співробітництва між Україною та НАТО у ряді ключових галузей. Альянс повністю підтримує суверенітет та територіальну цілісність України в рамках міжнародно визнаних кордонів. Допомога НАТО Україні реалізується через Комплексну програму допомоги (КПД), яка включає проекти для підтримки зусиль у ключових областях реформ та розбудови потенціалу структур безпеки та оборони України.

Ще одним проявом підтримки України міжнародною спільнотою було введення міжнародних санкцій у відповідь на агресію росії, починаючи з 2014 року. Більше ніж 40 країн світу ввели санкції, деякі з них було проведено неформально, наприклад КНР. Санкції передбачали поетапне обмеження співпраці, обмеження постачання окремих видів технологій та секторальні санкції проти російської економіки. Загалом введення санкцій проти Росії призвело до очікуваних економічних та політичних наслідків.

Ключову роль у формуванні спільної позиції ЄС відносно російсько-українського конфлікту відіграє Німеч-

чина. Колишній канцлер Німеччини Ангела Меркель свого часу стала лідером у питанні конфлікту з росією. Так, 02.03.2014 відбулася телефонна розмова між Ангелою Меркель та Володимиром Путіним, під час якої було узгоджено створення групи під егідою ОБСЄ для розслідування ситуації в Криму. Вже 03.03.2014 до України прибула Місія ОБСЄ для проведення виїзду до Криму.

Доктор політичних наук Тетяна Сидорчук вважає, що вплив Німеччини відіграв важливу роль у введенні ефективних санкцій ЄС проти росії у березні 2014 року та їхньому розширенні у липні та вересні 2014 року. Крім того, Німеччина вплинула на зрив проєкту трубопроводу «Південний потік», зупинила чи сповільнила наближення Угорщини до Росії, перетягнула Францію з групи скептиків щодо санкцій та впливала опосередковано через Париж та інші південні держави-члени. В цілому політика Німеччини вписувалася в загальний підхід ЄС до конфлікту, включаючи санкції проти росії, фінансову допомогу Україні та пошук форматів дипломатичних переговорів для вирішення конфлікту [8].

Польська політична еліта і суспільство усвідомлюють, що збереження миру, стабільності і безпеки в Україні є ключовим для гарантування стабільності і безпеки Польщі. Протягом усього періоду російської агресії Польща виявляє один з найвищих рівнів солідарності з Україною. Країна засуджує дії росії щодо агресії, вважає санкції ЄС проти росії необхідними та обґрунтованими, і активно виступає проти будь-яких поступків Кремлю.

На початок 2014 року серед усіх впливових регіональних лідерів в ЛАКБ сприятливу позицію щодо територіальної цілісності України мала Мексика. Це можна пояснити тим, що Мексика традиційно дотримується на міжнародній арені принципів поваги до суверенітету та територіальної цілісності держав. Крім того, болісне сприйняття власної історії також відіграло в цьому значну роль, оскільки після здобуття незалежності у 1821 році Мексика ставала жертвою агресії як з боку США, так і з боку європейських країн. Причому конфлікт із 1846–1848 рр. США вартував їй втрати більше половини своєї тодішньої території (загалом 2,3 тис. км²), яка нині становить низку південних та західних штатів США [9].

Несподіваною сталася карколомна зміна позиції Аргентини щодо голосування з питання про територіальну цілісність України. Позиція Аргентини ґрунтувалася на тому, що через так званий «кримський прецедент» вона послідовно дотримується позиції щодо незаконності референдуму і не легітимізує результати голосування.

Не зважаючи на те, що світова реакція на анексію Криму є негативною, навіть більшість країн світу відкрито засуджують російську агресію, обмежуючи двосторонні та багатосторонні діалоги та погрожуючи санкціями. Проте країни світу не виражають бажання вступати у відкритий конфлікт з росією, навіть у зв'язку з таким серйозним порушенням. Найактивнішу та найжорсткішу позицію в цьому питанні прийняли країни Заходу, зокрема Європейський союз, оскільки агресія відбувається географічно близько до його східних кордонів. Спрямованість США на активну позицію у цьому питанні пов'язана з побоюванням, що росія може продовжити розхитування ситуації в Європі, ослаблюючи позиції ЄС, в той час, коли Сполучені Штати борються з Китаєм та ведуть війну на Близькому Сході. В майбутньому Україна може розраховувати на підтримку ЄС та США, але водночас важливо звертатися до союзників, які економічно не залежать від росії, оскільки існує високий ризик повторення ситуації, яка виникла в Парламентській асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) [2].

В січні 2019 року Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин Ради Європи розкритикував росію щодо національної політики. Експерти проявили стурбованість «зростанням домінування російської мови», водночас вказуючи на «відсутність

ефективної підтримки мов національних меншин». Консультативний комітет вважав, що в росії має місце надмірне застосування законів проти екстремізму щодо мусульман і прихильників «нетрадиційних» релігій. На думку Комітету, є регрес у питаннях свободи вираження думок, зборів та об'єднань осіб, що належать до національних меншин. Як конкретний приклад подібної дискримінації експерти назвали запровадження категорії «іноземний агент» та «небажаної організації» [10].

Європейський Союз утримується від визнання та рішуче засуджує анексію Криму росією як порушення міжнародного права, що лишається викликом для системи міжнародної безпеки. Позиція ЄС ґрунтується на принципах, закріплених у Статуті ООН, згідно з якими територія держави не може бути захоплена іншою державою шляхом погрози або застосування сили. Також важливим є Гельсінкський заключний акт, де країни-підписанти висловили про намір дотримуватися принципу непорушності кордонів і територіальної цілісності [11].

Отже, з початку анексії Криму і до сьогодні українська дипломатія працювала над забезпеченням координації основних міжнародних організацій, зокрема США, разом з Євросоюзом та НАТО, у їхніх заходах протидії анексії Криму. США виступили центральною ланкою утвореної трансатлантичної коаліції, яка стала ядром у мобілізації потенціалу світової спільноти для протидії анексії Криму. В найважливіших документах США, Євросоюзу та НАТО не допускається фіксація анексії Криму як завершеного факту, використовуються терміни «спроба анексії» та «намагання анексії». Це стратегічне формулювання дозволяє ефективніше мобілізувати міжнародну спільноту для протистояння анексії Криму на новому, якісно вищому рівні.

Голова Конституційного Суду Литви, професор університету імені Миколаша Ромериса, відзначив, що анексія Кримського півострова частини території України була несподіваним і шокуючим інцидентом для міжнародного співтовариства. В цілому її вважають серйозним порушенням основних принципів міжнародного права, таких

як невикористання сили та повага до територіальної цілісності держав, недоторканність їх кордонів. Тому позицію України стосовно ситуації в окупованому російською федерацією Криму, яка була висловлена в підсумковій заяві ЮНЕСКО під час 10-ї інформативної зустрічі, підтримали 33 країни-учасниці організації [12].

11 травня 2021 року Комітетом міністрів Ради Європи було прийнято рішення, яке було ініційоване Україною та стосується прав людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополь (Україна). У рішенні підтверджена незмінність позиції Комітету міністрів Ради Європи щодо підтримки незалежності та суверенітету України, російській федерації закликають відновити територіальну цілісність України у її міжнародно визнаних кордонах. У рішенні засуджена окупація Криму російською Федерацією, яка порушує норми міжнародного права та принципи Ради Європи. Крім того, констатується серйозне порушення рф прав людини в Криму як державою-окупантом. Рішення містить заклики до рф звільнити всіх незаконно утримуваних громадян України та скасувати незаконну заборону на діяльність Меджлісу кримськотатарського народу, росія зобов'язана забезпечити повний та безперешкодний доступ до території окупованого Криму правовохисним механізмом Ради Європи для моніторингу ситуації. Рішення також передбачає регулярне представлення доповідей щодо ситуації на окупованому півострові Комітету міністрів Ради Європи [13].

Висновок. З метою посилення позицій у боротьбі з країною-агресором Україна тісно співпрацює з міжнародними урядовими та неурядовими організаціями з дотриманням міжнародних принципів рівно наближеності та багатовекторності. Наразі Україна намагається бути активним учасником міжнародної співпраці щодо проведення внутрішніх реформ в частині деокупації Криму. Переважна більшість міжнародних організацій визначали спочатку окупацію, а потім анексію Кримського півострову незаконними, а тим самим підтримали територіальну цілісність України. На підтримку нашої держави Західні держави запровадили до росії економічні санкції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лакішник Д.М. Протидія світової спільноти анексії Криму й війні на Донбасі: форми, напрями, перспективи. URL: <https://elibrary.ivanas.gov.ua/4653/1/Protydiia%20svitovoi%20spilnoty%20aneksii.pdf>.
2. Абдуллаев Баязетхужа Фарход угли Анексія Криму Російською Федерацією як проблема сучасних міжнародних відносин. URL: <https://theses.oa.edu.ua/DATA/147>.
3. Єврокомісар Фюле закликає Росію залишити хоча б Ялту. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/30245-evrokomisar-fyule-zaklikae-rosii-yu-zalishiti-hocha-b-yaltu.htm>.
4. Грибаускайте про Крим: Свободу можна окупувати, але не можна забрати. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/03/18/7138528/>.
5. Кримська декларація США: Документ від 25.07.2018р. URL: <https://www.ppu.gov.ua/krymska-deklaratsiya-ssha/>.
6. Кримська платформа. URL: <https://crimea-platform.org/about/>.
7. Толстов С. Діяльність міжнародних організацій в Україні: загальні тенденції та орієнтири. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4590/#:~:text=>
8. Сидорчук Т.В. Роль Німеччини у формуванні спільної позиції ЄС щодо російсько-українського конфлікту. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sydoruk_Tetiana/Rol_Nimechchyny_u_formuvanni_spilnoi_pozytsii_Yes_schodo_rosiisko-ukrainskoho_konfliktu.pdf?
9. Шевченко Н. «Кримський вимір» україно-латиноамериканських відносин (2014–2021 pp.). URL: http://prismua.org.tilda.ws/lacsb_crimea.
10. Мокрушин С. Етнічна політика Росії: «відбувається цілеспрямоване знищення» корінних народів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/korinni-narody-etnichna-polityka-rosii-okupatsiya-krym/31231770.html>.
11. Політика невизнання ЄС щодо тимчасово окупованої АР Крим та м. Севастополь. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/spivprasya-ukrayi-na-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/polityka>.
12. Груздев С., Глуховський М. Голова Конституційного суду Литви Дайнюс Жалімас: Ви впевнені, що Венеційська комісія є другом України? URL: <https://glavcom.ua/interviews/golova-konstitucijnogo-sudu-litvi-daynyus-zhalimas>.
13. Участь України у діяльності Ради Європи. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/uchast-ukrayini-u-diyalnos-ti-radi-yev-ropi>.